

АНАЛІЗ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОГО ВИМІРУ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ В КОНТЕКСТІ ЇЇ РОЗВИТКУ У МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ

УДК 159.9

ПОВОРОЗНИК К.О.

старший викладач, аспірант кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету, м. Київ

У статті висвітлюються результати теоретичного аналізу екзистенціальних цінностей юної особистості в контексті розвитку її Часової перспективи. Теоретично обґрунтовано необхідність дослідження ціннісно-смыслового аспекту Часової перспективи у його взаємовідносинах з екзистенціальним виміром молодого людини. Показано важливість смыслової трансформації подій у часі життя для розвитку цілісності Часової перспективи.

Ключові слова: *екзистенціальні цінності, ціннісно-смысловий аспект часової перспективи, смысловтрата, фундаментальні аспекти екзистенції.*

АНАЛИЗ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОГО ИЗМЕРЕНИЯ ВРЕМЕННОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ В КОНТЕКСТЕ ЕЕ РАЗВИТИЯ В МОЛОДОЙ ЧЕЛОВЕКА

В статье высвечиваются результаты теоретического анализа экзистенциальных ценностей молодых людей в контексте развития их Временной перспективы. Теоретически обоснована необходимость исследования ценностно-смыслового аспекта Временной перспективы молодежи в его взаимосвязях с экзистенциальным измерением личности. Показана важность смысловой трансформации событий времени жизни для развития целостности Временной перспективы

Ключевые слова: *экзистенциальные ценности, ценностно-смысловой аспект временной перспективы, смысловтрата, фундаментальные аспекты экзистенции.*

Постановка проблеми. Сучасне суспільство пропонує молодим людям здобутки бурхливого техногенного розвитку, шалену трансформацію та невіляцію цінностей і орієнтирів, що руйнує умови для особистісного розвитку молодого людини.

Як наслідок, широкого розповсюдження набуває феномен смысловтрати, що призвів до зростання різних форм ескапізму і проявляється у девіантній поведінці, депресіях, алкогольної та наркотичній залежності, інтернет-адикції.

На жаль, студентська молодь має недостатньо психологічних ресурсів для успішної адаптації у часі життя та встановлення осмислених взаємовідносин зі світом. Така ситуація блокує розвиток суб'єктності юної особистості, закриває їй шлях до автономії (самодетермінації). До цієї проблеми додається всезростаюче відчуття неспроможності впливати на час життя, яка призводить до феномену відчуження, що розуміється як порушення

сміслових зв'язків в структурі життєвого світу особистості [1], отже, на нашу думку, призводить до порушення часової перспективи студентської молоді.

Мета статті: теоретично обґрунтувати необхідність дослідження ціннісно-сміслового аспекту Часової перспективи у її взаємозв'язках з екзистенційним виміром особистості.

Викладення основного матеріалу. Феномен смисловтрати. Наслідком змін стає віртуалізація буття, при цьому реальність, з її «вічними» цінностями втрачає смисл, що веде до «згортання» соціального часу, коли майбутнє пере-живається у теперішньому і, одразу, втрачає смисл та цінність.

В. Франкл (1990) характеризує феномен смисловтрати (екзистенційний вакуум) як відображення неповноти та порушень життєвих відносин, а результатом емпіричних досліджень Є. М. Осіна, стала концептуалізація феномену відчуження як механізму смисловтрати та стійкого стану порушеності смілових зв'язків в структурі життєвого світу. При цьому ступінь відчуження являє собою відносно стійку індивідуальну характеристику, що охоплює різні сфери життєдіяльності індивіду. Переживання людиною дефіциту забезпеченості життя особистісним смислом призводить до цілого ряду паталогічних та метапаталогічних проявів та змінень [2].

Саме особистість, з її здатністю до самодетермінації, організації та регуляції у процесі творення часової перспективи, спроможністю наповнювати час життя екзистенціальними цінностями, смисловим змістом, свідомо розвивати та зміцнювати власний темпоральний потенціал – здатна запобігти процесу смисловтрати.

Екзистенціальний простір людини. Вимір екзистенціальної психології людини охоплює проблеми життя та смерті; свободи, відповідальності та вибору; проблеми любові та самотності; пошуку смислів. Саме екзистенціальний вимір підкреслює унікальність людського досвіду, що не зводиться до загальних схем, адже в екзистенціальному контексті основною ціллю постає відтворення автентичності особистості, співвіднесення її буття у світі – внутрішній природі. Найбільш видатні представники цього напрямку є – Л. Бінсвангер, М. Босс, Р. Мей, В. Франкл, Дж. Бьюдженталь, Д.А. Леонтьєв.

Екзистенціальний простір суб'єкта, за визначенням Є. Сапогової, є сукупністю семантичних зон, насичених індивідуальною цінністю (концептів та пов'язаних із ними переживань), що утворюються навколо значущих точок індивідуального буття людини, без яких вона не мислить себе справжньою, автентичною [3].

Рух у часі життя. З позицій нашого дослідження, саме у точці перетину епіцентричного часу з екзистенціальним простором, організація часової перспективи особистості постає ресурсом особистісного розвитку, вдосконалення та подолання суб'єктом критичних періодів.

Рухаючись у часі життя, завершуючи цілісний фрагмент життєвої історії, особистість переходить на інший щабель розвитку, розпочинає новий відрізок часу екзистенції. Подібний перехід потребує певного психічного ресурсу, адже саме від усвідомлення свого когнітивно-емоційного ставлення до часу власного життя залежить якість такого переходу.

Організація часу особистості у різних дослідників має свою специфіку. Так, у В.І. Ковальова [3], структура особистісної організації часу представлена на трьох рівнях 1) когнітивному; 2) емоційному; 3) організаційному (час діяльності). В концепції К.А. Абульханової – Славської, найвищим рівнем організації постає масштаб часу життя, при цьому ресурси свідомості мають відповідати цьому масштабу. Саме в такому масштабі проявляються функції особистості як суб'єкта, що відповідають за творення ціннісного часу [3].

В аспекті екзистенціального підходу нашого дослідження розвиток часової перспективи особистості охоплює рівні, які за належних психологічних умов формують цілісність, що відображає час буття як інтегральну, смислову структуру особистості: 1) когнітивний; 2) емоційний; 3) екзистенціально – діяльнісний. При цьому екзистенціально – діяльнісний рівень часової перспективи молодій людині у нашому дослідженні є релевантним найбільшому масштабу часу життя, коли життя особистості набуває енергії життєтворчості.

Слід зазначити, що розвиток особистості у часі передбачає стабільну та критичну періодизацію лінії життя людини. Так, Л.С. Виготський, ввів поняття новоутворень та соціальної ситуації розвитку. У свою чергу Ж. Піаже, Л.Колберг, Я.Боом, характеризували проблему переходу людини з одного періоду у інший в аспекті зміни структури психічного та виникнення нових психічних механізмів. З позицій нашого дослідження часова перспектива може вважатися екзистенціальним механізмом (ресурсом) переходу на інший щабель розвитку особистості, за умов виявлення взаємозв'язку темпоральних характеристик особистості з її екзистенціальними психологічними особливостями: рефлексивністю, життєстійкістю, вітальністю, толерантністю до невизначеності, екзистенціальним відчуженням та, як наслідок, їх розвиток у якості психологічних чинників часової перспективи.

Отже, осмислення поняття переходу, або ж перехідного етапу часу життя - є важливим для розуміння особливостей часової перспективи. Так, Є.Є. Сапогова, аналізуючи суб'єктний вимір поняття переходу, акцентувала увагу на рефлексивному ставленні особистості до власного життєвого шляху[3].

Дослідниця, також, конкретизувала феноменальне поле емоційних переживань та когніцій суб'єкту, що опинився у ситуації переходу (завершення одного фрагменту життя, коли наступний ще не розпочато. Рух особистості до нового життєвого етапу, при цьому, зумовлюється активністю та самодетермінацією суб'єкта. Слід зауважити, що з позицій екзистенціального підходу, подібні переходи не завжди співпадають із віковою періодизацією та розвитком, оскільки, в екзистенціальному вимірі, завершеність життєвого періоду може відбуватися за різних умов: закінчення важливої справи, насиченої для людини певними емоціями та смислами; під час виникнення нової події; за необхідності зробити вибір (професії, партнера, життєвої стратегії та принципів, тощо). Саме тому автор називає етапи переходу – «лімінальними» періодами життя.

В контексті нашого дослідження, важливим представляється погляд дослідниці на фактор вибору, при цьому, інтенсивність одних виборів переживається суб'єктом сильніше, в залежності від потенціалу їхньої подієвості і, впливає на організацію індивідуальної онтології. Отже, стан переходу відбувається на найвищому реєстрі напруги, внутрішнього пошуку смислів, створення нових проєктів самореалізації. Саме тому час творення нових смислів та здійснення життєво - важливих виборів є потенційно – насиченим порталом для розвитку особистості.

Розгашування значущих подій життя людини в екзистенціальному, ціннісно – смисловому вимірі часової перспективи зумовлюється особистісним суб'єктивним оцінюванням індивіда, що, у свою чергу, стає підґрунтям життєвої мотивації та регуляції відносин особистості з об'єктивним часом [5]. Отже, потенціал до індивідуального часотворення є у кожній людині, але, саме від власних виборів та зусиль суб'єкта, залежить актуалізація такої потенції у просторі часової перспективи особистості, коли осмислений та інтегрований досвід стає ознакою завершення лімінальності.

Екзистенціальна готовність до руху у часі життя. Слід зазначити, що інтеграція такого досвіду та розвиток часової перспективи є неможливим без готовності людини діяти у цьому напрямку. Основою такої готовності, на нашу думку є життєстійкість. Поняття життєстійкості було введено С. Кобейзою, С. Мадді та знаходиться на перехресті теоретичних воззрінь

екзистенціальної психології та прикладної галузі психології стресу та оволодіння ним. Філософським підґрунтям концепції життєстійкості стали уявлення про мужність бути. (Тілліх, 1995). В психології поняття мужність було операціоналізовано в моделі життєстійкості С. Мадді.

Життєстійкість являє собою переконання людини що дозволяють їй залишатися активною та перешкоджають негативним наслідкам стресу. Існує і зворотній бік життєстійкості, коли людина помилково вважає що контролює своє життя, натомість це не є реальністю. Проте розвиток життєстійких переконань сам по собі призводить до наростання активності особистості та пом'якшує стресові наслідки. Саме тому С. Мадді підкреслює важливу умову справжньої життєстійкості – її співпадання з реальністю. Життєстійкість (hardiness) як система переконань про себе, світ і свої відношення з ним, є диспозицією, що складається з трьох компонентів:

- 1) залученість (включеність);
- 2) контроль;
- 3) прийняття ризику.

Вияв цих компонентів окремо та вцілому запобігає зростанню внутрішнього напруження в стресових умовах за рахунок його стійкого подолання (hard coping).

Залученість (commitment) як прояв життєстійкості виявляється в переконанні про те, що залученість у процес того що відбувається – максималізує можливості до знаходження того, що є вартим уваги та цікавим і цінним для особистості. (Мадді, 1998, 2002). Отже, особистість із розвинутим компонентом залученості, здатна отримувати задоволення від діяльності. Антогонічне переконання, напроти, призводить до відчуття чужинства та вилученості з життя.

Компонент контролю (control) свідчить про переконання у тому, що боротьба дозволяє вплинути на результат того що відбувається. Людина із ярко вираженим компонентом має відчуття свободи вибору власного шляху. Протилежність контролю – почуття безпорадності.

Прийняття ризику чи виклику (challenge) характеризує переконання про те що все що відбувається – найкраще, адже досвід як позитивний, так і негативний сприяє розвитку. Людина що ставиться до життя як до цінності та можливості збагатитися досвідом має внутрішню готовність ризикувати та діяти за умов відсутності надійних гарантій на успіх. Уникання ризиків та прагнення до спокою і комфорту сприймаються такою людиною як збіднення часу життя, позбавлення його вітальності та барв [6].

В контексті вищезгаданого, проблема розвитку часової перспективи студентської молоді нашого дослідження набуває іншого забарвлення, адже свідоме прийняття молодою людиною відповідальності за організацію часу життя на новому рівні, за пошук нових смислів які відкривають в неї нові можливості власної духовної (екзистенціальної) природи - потребує неабиякої мужності. Ми вважаємо, що мужність бути відкритою до нової реальності, точніше оновленого бачення тієї ж самої реальності, що збагачує внутрішній світ особистості та формує цілісне бачення життєвого шляху у вимірі часової перспективи, неможлива без розвитку здатності бути включеним у те що робиш та навколишній світ (компонент залученості), без усвідомлення себе як само детермінуючої особистості (компонент контролю), без готовності прийняти виклик та не боятися ризику (компонент прийняття ризику). Життєстійкість являє собою своєрідну рушійну силу, що спонукає людину до особистісної діяльності у часі життя.

О.В. Лук'янов, розглядаючи транстемпоральні аспекти психології відповідальності, зазначає, що опис дійсності мовою екзистенціальних праксисів – являє собою час, що перестає бути формою простору та мірою руху, а стає екзистенціальним часом досвіду та виборів людини. Автор, також, підкреслює, що на кожному етапі соціальної взаємодії, час постає перед людиною не лише як певна данність, але і як наданність – можливість та вимога відповідати на виклик реальності потенційного. Саме від конкретного рішення особистості залежить здійснення цієї реальності, смислове народження відповідальності; адже, перед тим, ніж прийняти рішення, людина приймає виклик «відповідати» за час свого життя. Таку відповідь дослідник називає «подією часотворення» [7].

З позицій Рубінштейна та Леонтєва, психологічні особливості особистості мають вивчатися в контексті часопросторового континууму людського життя (С. Рубінштейн, 1997; А. Леонтєв, 1975)

Екзистенціальний вимір часової перспективи формується навколо екзистенціального центру особистості. Усвідомлення свого центру, здатність відчути його пульсацію є провідною темою таких дослідників як М. Мамардашвілі, Дж. Бьюдженталь, Р. Мей.

Слід зазначити, що на заваді розвитку екзистенціального виміру часової перспективи можуть стати такі чинники як фрустрація екзистенціальних цінностей та екзистенціальний вакуум, наслідком якої стає смисловтрата, що робить існування людини у просторі детермінованим та обмежує ресурси розвитку та вдосконалення особистості.

Вибір та відповідальність у часі життя

В контексті нашого дослідження важливим є постулат В. Франкла про те, що лише те людське буття, що виходячи за межі себе у світ, трансцендує себе, може реалізовуватися по – справжньому; у той час як обмеження себе реалізацією суто навмих можливостей – не дозволяє індивіду сприймати виміри смислу. Таким чином вчений протиставляє проблему цінностей – ідеям потенціаналізму.

В межах часу, необхідність вибору спонукає людину до розміщення «того, що має бути» – на один щабель із «тим, що може бути». На думку В. Франкла, прагнення рівняти перше з другим, спрямоване на звільнення від напруги між «тим що існує» та «тим що має бути», і є характерним для неврозів. Вчений вважає непотрібним подібне звільнення від напруги, оскільки саме вона створює поле для «ноодинаміки» як здійснення само-трансценденції особистості [8].

Таким чином, «нормальна» особистість прагне не до задоволення своїх потягів та потреб з метою збереження душевної рівноваги, а навпроти, перш за все, прагне до здійснення смислу та реалізації цінностей, і, лише в процесі такої реалізації, здійснює та реалізує саму себе.

Отже, необхідність приймати рішення та здійснювати вибір ставить у центр уваги людини питання цінностей, що допомагає визначити, яка з можливостей є достойною реалізації; саме у цій площині особистість зіштовхується з проблемою відповідальності. Відповідальність людського буття у часі екзистенціальний феномен, що напряду пов'язаний із плінністю буття і часу, мінливістю існуючих шансів та можливостей, що здійснюючись і стаючи надбанням минулого, можуть зберігати цінність теперішнього у часовій перспективі особистості.

Ціннісно-емоційний аспект часової перспективи.

Людина не є вільною від умов, але є вільною у сенсі встановлення власної позиції по відношенню до них. «Кожний вибір має причину, але кожна з причин належить тому, хто вибирає» (М. Б. Арнольд). У разі відмови від самотрансценденції, коли блокується шлях до смислів та цінностей та суб'єктивні мотиви заміщуються процесами замовлення – відкривається шлях до скритого маніпулювання людиною. На думку В. Франкла, свобода – це лише негативний аспект цілісного феномену, позитивний аспект якого – бути відповідальним. Свобода може стати анархією, якщо не проживається з позиції відповідальності.

Ціннісно-мотиваційна сфера є важливим чинником становлення часової перспективи особистості, саме тому, в контексті

нашого дослідження, інтерес представляють нижчезазначені ідеї А. Ленгле [9].

Становлення мотиваційних сил людського буття є відбиттям духовної відкритості людини, що є відкритою до трьох екзистенціально-важливих речей:

1) Відкритість до світу – як прагнення знайти та відстояти свою здатність бути справжнім, своє «Буття – у – світі» (екзистенціальна залученість у теперішнє), що завжди є викликом для особистості;

2) Емоційна відкритість, здатність особистості відчувати цінності буття, готовність людини відкрити свої почуття на зустріч собі, людям, світові;

3) Персональна відкритість – відкритість справжнього «Я» людини, що постає перед викликом «винайдення себе сутнісного», що робить людську екзистенцію унікальною .

Вищезазначені мотивації, на думку А. Ленгле являють собою екзистенціальну здатність людини «бути залученим». Розвиток мотиваційних сил починається з дитинства, а період юності представляє собою боротьбу за те щоб бути почутим, коханим та прийнятим оточуючими. При цьому надзвичайно важливим для молодого людини є можливість простору для природніх, спонтанних проявів, планів та цілей, бажань та намірів, для ігор та волі, страхів та страждань. Таке прийняття з боку оточуючих, на думку автора, є тим глибинним досвідом людини, що надає людині відчуття буття саме тут і тепер.

Період юності пов'язаний із розширенням та збагаченням світогляду особистості, що постає перед завданням наново створити та утвердити свій власний простір. Юний вік характеризується напруженістю, пов'язаною із амбівалентністю людини: з одного боку – готовність до відкритості та взаємообміну, з іншого – прикутість до самого себе. Екзистенціальні мотивації цього періоду охоплюють:1) прагнення до створення нового простору для нових відносин, почуттів та діяльності;

2) Прагнення до підтвердження прихильності з боку оточуючих, при цьому, забезпечення останньої з боку батьків – спонукає до утвердження її серед інших оточуючих;

3) прагнення молодого людини до підтвердження свого права бути собою, виправдати свої почуття та судження, отримати визнання своєї безперечної цінності.

Таким чином, поступово, молода людина дозріває до соціальної зрілості та спроможності проживати своє Персональне Буття з іншими людьми: «вміти Бути Разом» та водночас «Бути собою». Саме це, на думку А. Ленгле, є готовністю до «Зустрічі»

із «Собою». Завершальний період юності характеризується переходом до автентичності. Внутрішня свобода та автономність становлять автентичність, що передбачає здатність особистості до наповненої смислом власної відповідальності. Створювати та розвивати автентичність належить самій людині, що здатна бути з собою, відчувати та знаходити шляхи до своєї основи – «Справжнього Я». Розвиток молодшої людини виходить на інший план, де мова йде не про знаходження себе, а про утвердження права «Буття – Собою», залишаючись вірному себе самому у проживанні актуальної життєвої ситуації.

Отже, важливим критерієм зрілості особистості є розгортання мотивації з глибин власної сутності, коли здійснення та оцінка «власного», «свого» відбувається «перед лицем самого себе». При цьому реалізація трьох мотивацій залежить від самої молодшої людини.

Важливою, в контексті аналізу психологічних чинників часової перспективи нашого дослідження, є здатність особистості перебувати один на один із собою, перебуваючи у власному життєвому просторі. Передумовами для формування такої здатності є усвідомлення та відчуття власного внутрішнього життєвого простору, часу життя (переживання цінності власного життя), а також визнання самим собою права «бути таким як є». Відсутність у внутрішньому житті таких важливих екзистенціальних сфер – породжує відчуття самотності та страждання.

На нашу думку, часова перспектива, у цьому випадку, не є збалансованою, адже їй бракує життєво необхідних ресурсів, за допомогою яких молода людина здатна до цілісного наскрізного, а отже – «справжнього» бачення часу життя.

Висновки. Зрілій, автентичній особистості притаманна здатність «займати «власні» позиції» по відношенню до фундаментальних аспектів часу життя.

З одного боку, це є неможливим без осмислення життя молодю людиною, його рефлексії, з іншого – передбачає екзистенціальну активність особистості, пов'язану із самоактуалізацією та реалізацією, ціннісно-смисловим наповнюванням часу життя, а отже – розвитком особистісної Часової перспективи.

Література

1. Осін Є. М. Смысловтрата как переживания отчуждения: структура і діагностика: на здобуття науково ступеню кандидату психологічних наук: спец.: 19.00.01, Загальна психологія, психологія особистості і історія психології, Москва, 2007. - 180 с.
2. Леонтьев Д. О., Осін Є. М. Смысловтрата и отчуждение // Международный научный журнал «Культурно-историческая психология» №4. Под.

-
- ред. В. Рубцова, А. Марголиса / Д.О. Леонтьев, Е. М. Осін. – Москва: МГППУ, 2007. – С. 68 -76.
3. Сапогова Е. Е. Экзистенциальное содержание лиминальных периодов жизни // Работа переживания и психологическая помощь детям: Сб. статей и тезисов выступлений II Международной конференции Телефонного доверия (Москва, 25-27 октября 2007) / Под общ.ред. Г.Э.Мариани / Е. Е. Сапогова. – Москва: Национальный Фонд защиты детей от жестокого обращения, 2007. – С. 88-95.)
  4. Абульханова-Славская К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности) : Избранные психологические труды – С.: Московский психолого-социальный институт / К.А. Абульханова-Славская. – Воронеж: НПО «Модек», 1999. – 224 с.
  5. Абульханова, К. А.; Березина, Т. Н. Время личности и время жизни / К.А. Абульханова.; Т.Н. Березина. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. – 160 с.
  6. Мадди С. Теории личности. Сравнительный анализ / С. Мадди. – Санкт-Петербург: Речь, 2002. – 539 с.
  7. Лукьянов О.В. Экзистенциальный анализ и природа времени. Транстемпоральный характер экзистенциального опыта // Вестник ТГУ, № 299. / О.В. Лукьянов. – Томск: Вестник ТГУ, 2008. – С. 164–171.
  8. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – Москва: Прогресс, 1990. – 368 с.
  9. Лэнгле А. Что движет человеком? Экзистенциально-аналитическая теория эмоций: Пер. с нем. / Вступ.ст. С.В. Кривцовой. – 2-е изд. / А. Лэнгле. – Москва: Генезис, 2009. – 235 с.

The article elucidates the results of the theoretical analysis of young people existential values in the context of their Time Perspective development. The necessity for meaning - and - value aspect of Time Perspective study is theoretically grounded in its interrelations with existential dimension of a young person. The vitality of life events meaning transformation for Time Perspective integrity is shown.

Key words: *existential values, meaning - and - value aspect of Time Perspective, loss of meaning, the fundamental aspects of existence.*